

Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat (2013)

Wooden Tserkvas of the Carpathian Region in Poland and Ukraine (2013)

Szesnaście drewnianych cerkwi stanowi wyjątkowy przykład budownictwa sakralnego, odzwierciedlającego wymogi liturgii Kościoła wschodniego i kulturowe tradycje lokalnych społeczności, które rozwinęły się w izolacji ze względu na górzysty teren. Architektoniczne formy cerkwi o konstrukcji drewnianej, trójdzielnych planach, kopułach brogowych wraz z wolnostojącymi dzwonicami, a także wystrojem i wyposażeniem prezentują cztery spotykane na polsko-ukraińskim pograniczu typy architektoniczne: huculski (Jasina i Wierbiąż Niżny), halicki (Chotyniec, Drohobycz, Potylicz, Radruż, Rohatyn i Żółkiew), bojkowski (Matków, Smolnik i Użok) oraz łemkowski (Brunary Wyżne, Kwiaton, Owczary, Powroźnik i Turzańsk).

Cerkwie wraz z przyległymi do nich cmentarzami i wolno stojącymi dzwonicami, otoczone drzewami i ogrodzeniem do dziś stanowią dominanty krajobrazowe.

Kryteria: (iii), (iv)

dobro transgraniczne (Polska / Ukraina)

The sixteen tserkvas constitute an outstanding example of an ecclesiastical timber-building that reflects the requirements of the Eastern liturgy, cultural traditions of the local communities, which evolved in relative isolation due to the mountainous terrain.

The architectural forms of the tserkvas, with tri-partite plans, pyramidal domes, as well as their interior decoration and furnishings, represent four distinct architectural types on either side of the Polish-Ukrainian border: Hutsul types (Nyzhniy Verbizh and Yasynia); Halych types (Rohatyn, Drohobych, Zhovkva, Potelych, Radruż and Chotyniec); Boyko types (Smolnik, Uzhok and Matkiv), and western Lemko types (Powroźnik, Brunary Wyżne, Owczary, Kwiaton Turzańsk).

Surrounded by trees and bounded by perimeter walls or fences, the tserkvas with their associated graveyards and free-standing bell towers constitute landmarks of the region.

Criteria: (iii), (iv)

transboundary property (Poland / Ukraine)

Dawna cerkiew w Kwiatoniu. Fot. P. Ostrowski

Former tserkva in Kwiaton. Photo by P. Ostrowski

Drewniane cerkwie – wspólne dziedzictwo

W 2009 roku w ramach statutowych działań Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie we współpracy z partnerami ukraińskimi działającymi w polsko-ukraińskim Międzynarodowym Centrum Ochrony Dziedzictwa Kulturowego w Żółkwi zapoczątkowane zostały prace nad dokumentacją wniosku o wpis na Listę światowego dziedzictwa UNESCO zespołu drewnianych cerkwi położonych na obszarze szeroko pojętego polsko-ukraińskiego pogranicza kulturowego. Wniosek w intencji pomysłodawców miał przyczynić się do popularyzacji w skali światowej bogactwa i wyjątkowości drewnianego budownictwa cerkiewnego tej części Europy, wpływając jednocześnie

Wooden tserkvas – common heritage

In 2009, the National Heritage Board of Poland, acting within its statutory responsibilities and in collaboration with its Ukrainian partners from the International Cultural Heritage Protection Centre in Zhovkva, began work on the nomination file for inscription on the UNESCO World Heritage List of a complex of wooden tserkvas located in the area of the broadly understood Polish-Ukrainian cultural borderland. This nomination was intended to contribute to the popularisation on a worldwide scale of the rich and unique art of ecclesiastical timber-building in this part of Europe while at the same time providing an influence towards ensuring adequate protection of the

Dawna cerkiew w Radrużu.
Fot. P. Ostrowski

Former tserkva in Radruż.
Photo by P. Ostrowski

na jego właściwą ochronę. Miał także stanowić uzupełnienie i dopełnienie wcześniejszych tematycznych wpisów obejmujących zabytki drewnianego budownictwa sakralnego w Karpatach. Ostatecznie w wyniku wieloetapowej selekcji wytypowanych zostało 16 zabytków, po osiem po obu stronach granicy i w 2012 roku do Komitetu Światowego Dziedzictwa w Paryżu złożony został transgraniczny, polsko-ukraiński wniosek pod nazwą *Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat*. Wniosek miał odzwierciedlać wielowiekowy rozwój budownictwa cerkiewnego zachowanego w polskich i ukraińskich Karpatach, wskazując na jego wyjątkowe zróżnicowanie stylistyczne i regionalne oraz uwidocznione w rozwiązaniach konstrukcyjnych i zdobniczych wzajemne przenikanie się zachodnio- i wschodnioeuropejskich tradycji.

tserkvas. The site was also thought to supplement and complement earlier similar inscriptions of historic ecclesiastical timber-building heritage in the Carpathian Region. Eventually, after a multi-stage selection process, 16 monuments were chosen, eight on either side of the Polish-Ukrainian border, and a joint Polish-Ukrainian transboundary nomination entitled 'The Wooden Tserkvas of the Carpathian Region in Poland and Ukraine' was submitted to the World Heritage Committee in Paris in 2012. The nomination was intended to reflect the centuries-old evolution of ecclesiastical architecture as preserved in the Carpathian region of Poland and Ukraine, pointing to its extraordinary stylistic and regional diversity and the mutual interpenetration of the Western-, and Eastern-European architectural traditions as evidenced in the construction and ornamental techniques.

It was precisely the adaptation of universal patterns to the local building and artistic traditions and, at the same time, the adjusting of timber-buildings based on log frame construction, so characteristic of this part of Europe, to forms derived from the monumental ecclesiastical architecture of Greek and Byzantine origin – that constituted the unique and extraordinary feature of the tserkvas of the Polish-Ukrainian cultural borderland. In addition, this process was accompanied by the constant development

Wnętrze zakrystii w dawnej cerkwi w Powroźniku.
Fot. P. Ostrowski

Interior of the sacristy in former tserkva in Powroźnik.
Photo by P. Ostrowski

To właśnie adaptowanie uniwersalnych wzorców do lokalnych tradycji budowlanych i artystycznych, a tym samym dostosowywanie typowego dla tej części Europy budownictwa drewnianego opartego na konstrukcji zrębowej do form wywodzących się z monumentalnej architektury cerkiewnej o grecko-bizantyńskim rodowodzie stanowi wyjątkową i niepowtarzalną cechę budownictwa cerkiewnego na obszarze polsko-ukraińskiego pogranicza kulturowego. Procesowi temu towarzyszył dodatkowo ciągły rozwój i doskonalenie konstrukcji, form architektonicznych i zdobniczych odpowiadający rozwojowi budownictwa monumentalnego. Z biegiem lat karpaccie cerkwie rozwinęły się ze stosunkowo prostych, trójdzielnych, prostopadłościennych form nakrytych piramidalnymi dachami, do niezwykle skomplikowanych i zaawansowanych technologicznie wielocłonowych budowli nakrytych drewnianymi kopułami lub brogowymi, uskokowo łamanymi dachami o wyjątkowo malowniczych sylwetach. Rzeczą wyjątkową była także niezwykła w tradycji Kościołów wschodnich podatność na przyswajanie form bezpośrednio wywodzących się z architektury kościołów rzymskokatolickich. Było to zarówno wynikiem stopniowego zacieśniania relacji pomiędzy Kościołami rytu zachodniego i wschodniego w granicach nowożytnego państwa polskiego, na którego obszarze powstawały interesujące nas budowle, jak również panujących w ówczesnej Polsce zależności warsztatowych i fundacyjnych.

and incessant improvement of the construction techniques, architectural forms, and ornamental patterns that reflected the advancements in the monumental architecture. In the course of time, the tserkvas of the Carpathian region evolved from the relatively simple tri-partite, cuboidal buildings covered with pyramidal roofs into extremely complex and technologically advanced multi-section structures with wooden cupolas or hipped curb roofs of extraordinarily picturesque outlines. Another exceptional feature of those constructions – quite extraordinary in the tradition of Eastern Christianity – was their susceptibility to the assimilation of forms derived directly from the architecture of Roman Catholic churches. This was the result of both the gradual tightening of the bonds between the Churches of the Western and Eastern rite within the boundaries of the modern Polish state, where the tserkvas were actually built, and the interdependence relations between various workshops and founders prevailing in Poland at that time.

The wooden tserkvas of the Carpathian region of Poland and Ukraine are also a perfect illustration of the centuries-old coexistence of the local communities. Intended for the followers of the Eastern rite – though often founded by Roman Catholic landowners – they were erected by builders from municipal architects' guilds and remain a reflection of the prevailing contemporary social, and cultural, relations in that area. In spite of the tendencies towards modernisa-

Wnętrze cerkwi
w Choryńcu.
Fot. P. Ostrowski

Interior of the tserkva
in Choryniec. Photo by
P. Ostrowski

W drewnianych cerkwiach polskich i ukraińskich Karpat w sposób doskonały uwidocznione zostało także wielowiekowe współistnienie żyjących tu społeczności. Wznoszone dla wyznawców obrządku wschodniego, często z fundacji rzymskokatolickich właścicieli ziemskich przez budowniczych wywodzących się z miejskich organizacji cechowych, świątynie te są odzwierciedleniem panujących na tych terenach stosunków społecznych i kulturowych. Mimo nasilających się na przełomie XIX i XX wieku tendencji modernizacyjnych skutkujących nierzadko zastępowaniem drewnianych świątyń nowymi – murowanymi, do końca lat 30. XX wieku zasób zachowanych drewnianych cerkwi na objętym wnioskiem obszarze liczony był w tysiącach. Dopiero w konsekwencji dramatycznych wydarzeń II wojny światowej i będących jej skutkiem przemian polityczno-społecznych obraz ten uległ radykalnej zmianie. Przerwane zostały elementarne podstawy zarówno rozwoju drewnianego budownictwa cerkiewnego, jak również możliwości jego właściwej i realnej ochrony. W wyniku przymusowych przesiedleń ludności znaczna część obiektów

Dawna cerkiew w Smolniku. Fot. P. Ostrowski

Former tserkva in Smolnik. Photo by P. Ostrowski

tion that grew stronger at the turn of the 20th century and often resulted in the substitution of wooden temples with new stone or brick churches, until the end of the 1930's the stock of preserved wooden tserkvas, within the area included in the nomination, could have been counted in thousands. It is only following the tragic events of the World War II and the resulting socio-political transformations that the situation changed dramatically. Both the foundations of the development of the ecclesiastical timber-building and the prospects of its proper and effective protection were then disrupted. Due to the forced displacement of populations, a large part of the tserkvas lost their religious function and guardians, thus being deprived of any form of legal protection. Often the only chance to preserve a tserkva within the new post-war borders of Poland consisted in it being taken over by Roman Catholics and adapted to the requirements of their

Dawna cerkiew w Powroźniku. Fot. P. Ostrowski

Former tserkva in Powroźnik. Photo by P. Ostrowski

pozbawiona została funkcji i opiekuna, pozostając poza jakąkolwiek formą ochrony prawnej. W nowych granicach Polski często jedyną szansą, aby zachować cerkwie, było ich przejęcie i adaptacja do potrzeb liturgii rzymskokatolickiej. W obszarze znajdującym się pod panowaniem ZSRR – ze względu na wrogą religii politykę państwa i przymusową ateizację społeczeństwa – drewniane świątynie powszechnie wykorzystywano na cele magazynowe. Nieliczne, uznane za wyjątkowo cenne, przeznaczano na nasycone ateistyczną propagandą tzw. muzea religii i ateizmu. Znaczna część bezcennych zabytków tak po jednej, jak i drugiej stronie powojennej granicy uległa dewastacji lub całkowitemu zniszczeniu. W efekcie zarysowanych powyżej zdarzeń drewniane budownictwo cerkiewne, przez stulecia stanowiące najistotniejszy element rozpoznawczy krajobrazu kulturowego Karpat Wschodnich, znalazło się na skraju fizycznego unicestwienia. Sytuacja ta zaczęła ulegać stopniowej poprawie od końca lat 80. XX wieku. Odrodzenie struktur Kościoła greckokatolickiego i nieskrępowana wolność wyznaniowa umożliwiły powrót

liturgy. In the area under the direct rule of the Soviet Union, where the official state policy was hostile to religion and the forced atheisation of society was in progress, the wooden temples were commonly used as stores and warehouses. Only a few that were deemed particularly valuable works of art were turned into so-called 'museums of religion and atheism' impregnated with atheistic propaganda. A large part of those invaluable monuments on either side of the new post-war border were devastated or utterly destroyed. The upshot of all the events outlined above was that the ecclesiastical timber-building which, for centuries, had been the most distinct landmark in the cultural landscape of the Eastern Carpathians, found itself on the verge of physical annihilation. This situation has been gradually improving since the late 1980's. The revival of the structures of the Greek Catholic Church and uninhibited religious freedom enabled the restoration of the religious function to a considerable proportion of the neglected temples, thus allowing them to re-assume their proper social role. In spite of numerous

Wnętrze dawnej cerkwi w Kwiatoniu. Fot. P. Ostrowski

Interior of the former tserkva in Kwiatoniu. Photo by P. Ostrowski

funkcji liturgicznej w znacznej części opuszczonych świątyni, a co za tym idzie przywrócenie im właściwej roli społecznej. Mimo wielu nowych zagrożeń, drewniane cerkwie – tak w Polsce, jak i na Ukrainie – znalazły się w grupie obiektów szczególnej troski, stając się jednocześnie wyjątkowo cenionym „produktem turystycznym”, co niewątpliwie przyczynia się do ich popularyzacji. Drewniane cerkwie będące owocem

new threats, the wooden tserkvas, both in Poland and in Ukraine, found themselves included in the group of monuments under special protection, becoming, at the same time, a highly appreciated ‘tourist product’, which has undoubtedly contributed to their popularisation. The wooden tserkvas, as fruits of the centuries-old coexistence of the local communities, had also become another plane for an unusual and unprece-

Cerkiew w Turzańsku. Fot. P. Ostrowski

Tserkva in Turzańsk. Photo by P. Ostrowski

współlistnienia żyjących tu przez wieki społeczności, stanowią też płaszczyznę niezwyklej i bezprecedensowej współpracy polskich i ukraińskich środowisk konserwatorskich, czego najdobitniejszym wyrazem stał się wspólny wniosek o wpis reprezentatywnej grupy zabytków na Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Współpraca ta w znaczący sposób przyczyniła się także do nowego spojrzenia na istotę wspólnoty kulturowej i budowania więzi pomiędzy współczesnymi społecznościami Polski i Ukrainy w duchu tolerancji i wzajemnego szacunku.

dent collaboration between Polish and Ukrainian monument protection experts and officers, which found its most emphatic expression in the jointly submitted nomination for the inscription of the representative group of those monuments on the UNESCO World Heritage List. This collaboration has, in turn, considerably contributed to the emergence of a new view of the essence of the cultural community and the process of building relations between the present-day societies of Poland and Ukraine in a spirit of tolerance and mutual respect.

MARIUSZ CZUBA

Zastępca dyrektora Narodowego Instytutu Dziedzictwa

MARIUSZ CZUBA

Deputy Director of National Heritage Board of Poland